

vcítění učence do pocitů neprivilegovaných. Po roce 1917 jej vábil příklad Sovětského svazu, rozhodného revolučního činu bolševiků i velkolepý plán společenské výstavby, který, jak se zdálo, neměl hranic. Sociální inženýrství a „socialistický amerikanismus“³³ ve velké, tajemné zemi rozjitřovaly fantazii snů. Nikdo netušil, jakou cenou je vykoupěn velkolepý pokrok. Obraz nového světa na Východě se zdál být v křiklavém rozporu se zkušenostmi západního světa, v němž mocní vedli lidi na jatka dvou světových válek a do nevýslovného zbídačení celých vrstev v letech velké hospodářské krize, která vypukla v roce 1929. Zásadní význam měla hrozba fašismu ohrožujícího samu existenci národů a činícího ze Sovětského svazu vítaného spojence. Vějíř příčin příklonu vědců a kulturních pracovníků ke komunistickému hnutí či alespoň k jeho toleranci je pestrý a rozmanitý, proměnlivý v čase (velkou zkouškou solidarity se Sovětským svazem byly například politické procesy druhé poloviny třicátých let). Fascinující půvab komunismu působil dlouhodobě a fakt, že mu podlehl i náš hrdina, není ničím mimořádným.

„Kdo má v nacistickém nebo komunistickém režimu čistou moc? ... Je to ďábel. To on předával svým poddaným svou nelidskou neosobnost,“ prohlašuje sugestivně Alain Besançon.³⁴ Také v nedávno vydaných monumentálních *Dějínách Ruska 20. století* jsou bolševici představeni jako ztělesnění lži a absolutního zla, jehož protiváhou je podle autorů především pravoslavná církev.³⁵ Podobný povrchně moralizující přístup k fenoménu komunismu se prosadil po roce 1990 také u nás. Na společnost po únoru 1948 ovšem nemůžeme nahlížet jako na jednoduchý obraz, na němž jsou masy lidí drceny odosobněnou a krutou mocí. Výzkum komunismu se u nás po roce 1990 soustřeďoval především na dokumentaci represe. Přitom například Hannah Arendtová, autorka základního spisu o totalitarismu, nabízí mnohé metodologické podněty, například že „vláda teroru“ je doprovázena vždy většinovým souhlasem, že masovým hnutím snadno podléhají autonomní individualisté, nezvyklí respektovat společenská pravidla a podléhající nakonec „touze po anonymitě, touze stát se pouhým číslem a fungovat jako malé kolečko“.³⁶

Moderní zahraniční historiografie přinesla mnoho metodologických podnětů, které umožňují zkoumat fenomén komunismu v jeho různých historických souvislostech. Vedle studií analyzujících mechanismy upevňování systému stalinské diktatury³⁷ se objevují práce, v nichž se jejich autoři zamýš-

33 SSSR. *Úvahy, kritiky, poznámky*, Praha 1926, s. 143. S tímto pojmem pracuje v uvedené knize K. Teige.

34 Alain BESANÇON, *Nemoc století. Komunismus, nacismus a holocaust*, Praha 2000, s. 56–57.

35 Srv. Andrej Borisovič ZUBOV a kol., *Istorija Rossii. XX vek. 1894–1939*, Moskva 2009, s. 480. Ke knize jsem se kriticky vyjádřil in: Jiří KREŠTAN, *Fenomén komunismu v nejnovější ruské historiografii. Problémy a inspirace*, *Soudobé dějiny* 18, 2011, č. 4, s. 671–672.

36 Hannah ARENDTOVÁ, *Původ totalitarismu I–III*, Praha 1996, s. 459. K předchozímu srv. s. 55 a 444.

37 Srv. např. Oleg Vitaljevič CHLEBŇUK, *Chozjain. Stalin i utverždě-nije stalinskoy diktatury*, Moskva 2010.

lejí nad sociálními aspekty teroru a nad mobilizací jeho masové podpory.³⁸ Pro naše téma mají prvořadý význam práce, které se věnují formování a vývoji společenského vědomí v zemích bývalého socialistického bloku,³⁹ jeho ovlivňování ze strany vládnoucí skupiny,⁴⁰ případně některým specifickým komunistické ideologie, například shodným rysům s náboženstvím.⁴¹ Cenné jsou práce srovnávající situaci ve více zemích střední a východní Evropy⁴² a zamýšlející se nad vztahy Kominterny a jednotlivých stran.⁴³ Objevují se zajímavé biografie osobností komunistického hnutí.⁴⁴ Pro téma této monografie mají význam práce, které zkoumají národní aspekty komunismu,⁴⁵ zejména pak ty, které reflektují české prostředí, české myšlení a společenské vědomí ovlivněné komunismem.⁴⁶

-
- 38 Wendy Z. GOLDMAN, *Terror and Democracy in the Age of Stalin. The Social Dynamics of Repression*, Cambridge 2007.
- 39 Např. Paul CORNER (ed.), *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Fascism, Nazism, Communism*, Oxford 2000; Alexandr Jakovlevič LIVŠIN, *Nastrojenija i političeskije emocii v Sovetskoi Rossii 1917–1932 gg.*, Moskva 2010.
- 40 Taťjana Michailovna GORJAJEVA, *Političeskaja cenzura v SSSR 1917–1991 gg.*, Moskva 2009.
- 41 Marcin KULA, *Religiopodobny komunizm*. Kraków 2003; Michail Kuzmič RYKLIN, *Kommunizm kak religija. Intellektualy i Oktjabrskaja revolucija*, Moskva 2009.
- 42 Např. Oliver RATHKOLB – Günther OGRIS (ed.), *Authoritarianism, History and Democratic Dispositions in Austria, Poland, Hungary and the Czech Republic*, Innsbruck – Wien – Bozen 2010; Volker ZIMMERMANN – Peter HASLINGER – Tomáš NIGRIN (ed.), *Loyalitäten im Staatssozialismus. DDR, Tschechoslowakei, Polen, Marburg* 2010.
- 43 Kevin McDERMOTT – Jeremy AGNEW, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Houndmills 1996; Alexandr Jurjevič VATLIN, *Komintern. Idei, rešenija, sud'by*, Moskva 2009.
- 44 Georgij Josifovič ČERNAVSKIJ, *Lev Trockij*, Moskva 2010; Jurij Borisovič BOREV, *Lunačarskij*, Moskva 2010.
- 45 Maciej GÓRNY, „Die Wahrheit ist auf unserer Seite.“ *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln 2011; Martin MEVIUS, *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*, Oxford 2010; Jan PALMOWSKI, *Inventing a Socialist Nation. Heimat and the Politics of Everyday Life in the GDR, 1945–1990*, Cambridge 2009; Walter A. KEMP, *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union. A Basic Contradiction?* Houndmills – New York 2002; David BRANDENBERGER, *National Bolshevism. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity 1931–1956*, Cambridge 2002; Marcin ZAREMBA, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001; Katherine VERDERY, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley 1995.
- 46 Maciej GÓRNY, *Między Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001. Srv. též: Christiane BRENNER, „Zwischen Ost und West“. *Tschechische politische Diskurse 1945–1948*, München 2009; Alessandro CATALANO, *Rudá záře nad literaturou. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem 1945–1959*, Brno 2008. S daným tématem pracují také u nás Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009 a Vítězslav SOMMER,

V zahraniční literatuře zaměřené obecněji na výzkum komunismu se jméno Zdeňka Nejedlého mihne jen výjimečně. Tuzemská literatura, jež reflektuje jeho osobnost, je naopak velmi početná. Její podrobné zhodnocení by vydalo na celou novou publikaci. Vedle reálného života Zdeňka Nejedlého se odvíjel jeho „druhý život“, vytvářený jeho stoupenci a oponenty, a postupně pak i historiky a zájemci o dějiny. Vypovídá často spíše o nich a o době, v níž žili, než o něm. Jak již víme, byl Zdeněk Nejedlý oslavován kohortou věrných již jako pětatřicetiletý muž. Za první republiky Josef Teichman a Miloslav Matoušek sestavili dokonce monografie věnované jeho životu a dílu. Koncem čtyřicátých let a na začátku let padesátých dochází k pravým orgiím úcty a vděčnosti. Jejich ztělesněním jsou především obsáhlé jubilejní sborníky, do nichž spěchali přispět nejen politikové, vědecktí pracovníci a pedagogové, ale také věhlasní umělci a kulturní činitelé. Je zajímavé, že symbolické uctívání našeho hrdiny v době kultu osobnosti nebylo provázeno posilováním jeho reálné politické role. Nebyl silným politickým hráčem a nedokázal výrazněji ovlivňovat ani řízení školství, vědy a kultury, byť některých dílčích úspěchů zde dosáhl (například při prosazení školského zákona v roce 1948 nebo při uplatnění vlastního názoru na podobu nově zakládané Československé akademie věd a její personální složení).

Nezastupitelná byla role Zdeňka Nejedlého a podobných intelektuálních souběžců a příslušníků komunistického hnutí při získávání masové podpory KSČ a při legitimizaci komunistického režimu. Pozice, které se těšili komunisté mezi intelektuály a umělci, nemá obdoby v žádné jiné zemi bývalého východního bloku (aspoň zčásti se tomu snad blížila jen podpora v Bulharsku), analogie bychom našli spíše v některých západních zemích (Francie, Itálie, Řecko). Po vítězství v únoru 1948 ovšem v Československu došlo brzy k prosazení „ostrého kurzu“, k odklonu od koncepce široké Národní fronty. Hledání vnitřního nepřitele vedlo k zúžení politické základny nového režimu, byť autorita strany zůstávala až do srpna 1968 poměrně vysoká. Nejedlý, který zpočátku zformuloval a svým způsobem i ztělesnil vizi komunistů jako součásti národa a pokračovatelů národních tradic, propůjčil později své jméno obhajobě brutálních represí, především politických procesů. Důsledky odhalení kultu osobnosti v roce 1956 nemohl již zcela dohlédnout, byť novou atmosféru vnímal. Václav Černý jej představuje jako starce bezmocně rozhazujícího rukama: „Teď už vůbec nevím, čemu věřit!“⁴⁷ Naproti tomu před Miladou Červinkovou Nejedlý ocenil XX. sjezd KSSS jako „velký krok kupředu“.⁴⁸ 20. dubna 1956, po skončení zasedání Ústředního výboru KSČ, jež projednávalo závěry tohoto sjezdu, řekl jen neutrálně svému lékaři, profesorovi Jindřichu Karpíškovi, že on jako historik už ledacos prožil a četl. Nepocitoval zřejmě zvláštní úlevu z toho, že z funkcí byl odvolán obávaný Alexej Čepička. Lékaři se naopak zdálo, že má stísněnou náladu.⁴⁹ Ne-

Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970), Praha 2011.

47 Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 1. 1921–1938, Brno 1994, s. 316.

48 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, záznam z 27. 2. 1956.

49 Tuto informaci čerpám ze zdroje ze zdravotnického prostředí. Zprostředkovatel mi ji poskytl pod podmínkou zachování anonymity pramene.

věřil zřejmě tomu, že podstata stalinského režimu se změní, a do posledních chvil se bál, že se vrátí represe, které zažil za války v Sovětském svazu a na počátku padesátých let ve své vlasti.

Spojení Zdeňka Nejedlého s nejbrutálnějšími akty stalinismu, pošlapávajícími naděje, jež lidé spojovali s idejí komunismu, jeho kulturní zázemí a estetické cítění jej vzdalovaly mladším generacím. Mladí vědci a umělci nechtěli také ztrácet čas probíráním tlustospisů „posledního husity“, jež byly navíc vydávány v upravené podobě a psány k nesnesení rozvláčným, „jiráskovským“ jazykem. Mladí dávali logicky přednost vzrušujícím impulzům z kontaktů se světem a těžili z uvolňování poměrů v tuzemském umění a vědě. To vše přispívalo k tomu, že reflexe Nejedlého díla po roce 1956 byla omezená. Nemohl být přitažlivým příkladem už proto, že na rozdíl od Masaryka setrval do posledka ve svých funkcích. Působil dojmem směšné, opovrhované figurky, přízraku z dávno zašlých dob, a byl si toho vědom. Jeho zeť Jaroslav Kojzar si do deníku v září 1953 poznamenal: „Hovoří i o své práci. Prý by se nejraději stáhl a zavřel, jak říká... Zas o sobě hovoří, ... že to na něj doléhá, že neuměl odejít včas.“⁵⁰

Navzdory všemu, co bylo řečeno, se domnívám, že existuje určitá souvislost mezi Nejedlého myšlením a revizionistickými tendencemi v marxismu šedesátých let, byť je zpravidla skrytá. Otevřeně ji vyjádřil ve své vynikající monografii František Červinka, který Nejedlého považoval za předchůdce humánního, demokratického socialismu, o jaký reformátoři šedesátých let usilovali. Současně však jako vysokoškolský učitel přiznal, že pocítil „hluboký, ale historicky pochopitelný úpadek zájmu naší mladé inteligence o Nejedlého dílo“.⁵¹ Červinkova práce, která není klasickým životopisem, ale spíše úžasným souborem pronikavých esejů, nestavěla Nejedlému pomník, byť byla uznalá. Kritické vnímání její autor později prohloubil, když uvažoval o Nejedlém v souvislosti s „psychologickými úrazy“ a „deformacemi ducha“, které navzájem vzdalují příslušníky různých generací.⁵² V době, kdy přemítal o slabosti, jíž podlehl Nejedlý nebo Talich tváří tvář autoritářským režimům, řešili již čeští intelektuálové dilema, zda se zřící reformního étosu šedesátých let a přizpůsobit se. Po bok Červinkově monografii můžeme postavit vynikající studii Oldřicha Janečka.⁵³ K nejedlovským (a šířeji kulturněpolitickým) tématům vedl v téže době své studenty a spolupracovníky také Jaroslav Kladiiva, autor první knihy o poválečné kultuře a politice,⁵⁴ jak o tom svědčí studie Květy Jechové.⁵⁵ V téže době psala svou pozoruhodnou studii Jana

50 Záznam psaný mezi 15. a 21. 9. 1953. Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 282.

51 František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1969, s. 8.

52 TÝŽ, *Česká kultura a okupace*, Praha 2002, s. 61.

53 Oldřich JANEČEK, *Zdeněk Nejedlý v letech 1939–1941*, *Revue dějin socialismu* 8, 1968, č. 6, s. 845–874.

54 Jaroslav KLADIIVA, *Kultura a politika 1945–1948*, Praha 1968.

55 Květa JECHOVÁ, *Leví realisté a československý Proletkult*, *Český časopis historický* 16, 1968, č. 5, s. 687–701.

Neumannová.⁵⁶ Ve vzrušené době konce šedesátých let vydal první část své monografie o Nejedlém a české literatuře Jaromír Dvořák.⁵⁷ Ten jediný z uvedených historiků se nestal obětí normalizačních čistek; zkompletovanou monografii vydal v roce 1978 již zbavenou některých „nevhodných“ formulací a témat.⁵⁸

Nejedlého jméno tedy ve zjitřené atmosféře konce šedesátých let nechybělo, byť přímých a ucelených reflexí jeho díla se mnoho neobjevilo. Reformátoři hledali své „příbuzné“ v dějinách komunistické strany – Šmerala, Kreibicha, Švermu, Konrada, Václavka. Zazněla jména „renegátů“ Guttmana či Budína, vzpomenuť byli i popravení z padesátých let jako Kalandra. Jméno Zdeňka Nejedlého však mezi nimi nebývá. Avšak souvislost mezi Nejedlým a revizionisty šedesátých let existuje i tam, kde není přímo reflektována. Především si uvědomme, že jeho působení i jím poskytovaná záštita přispěly k uchování poněkud jiných konceptů a kulturních hodnot, než jaké nabízel radikální bolševismus počátku padesátých let. V tom musím znovu přitakat Alexeji Kusákovi.⁵⁹ Nejedlého postup ani postup jeho spolupracovníků jistě nebyl důsledný a razantní. Jejich východiska nebyla dostatečně propracována. Lze rovněž diskutovat o tom, jaký reálný význam vůbec tehdy měly rozdíly v kulturní politice a ideologii. Nemůžeme ale popřít, že v nejkřutějším období stalinismu u nás představoval Nejedlý pro lidi kolem sebe jistý symbol „jinakosti“. Výrazně vybočit z řady se bál, ale nemohl negovat mnohé z toho, za čím v životě stál. Nejedlého návraty ke klasikům 19. století, jeho obhajoba Palackého a Havlíčka, na svou dobu umírněná hodnocení Masaryka (vzpomeňme na jeho hádku s velvyslancem Silinem), nepřiliš odvážná, ale reálná obhajoba meziválečné avantgardy – to vše mělo význam pro vývoj zejména některých mladých vzdělavců. Přímých potvrzení ovšem příliš nemáme. Vedle reflexí Čestmíra Císaře, jimž jsem se v poslední kapitole věnoval podrobně, a závěrů Alexeje Kusáka, který je vlastně rovněž příslušníkem generace osmašedesátníků, zmíníme svědectví Zdeňka Karla Slabého o tom, jaký význam pro něho měla spolupráce s Nejedlým časopisem *Var*.⁶⁰

Existuje ještě jedna vrstva Nejedlého vlivu na české myšlení v šedesátých letech. Jde o negativní reakci na jeho koncepci či na to, co za ni bylo považováno. Často tíž autoři, kteří se zaštiťovali Nejedlým jménem při značně problematických intelektuálních výkonech, jakým byl například projev Josefa Macaka proti kosmopolitismu v historiografii jako „nástroji nejtemnější reakce“

56 Jana NEUMANNOVÁ, *K poúnorovým proměnám kulturní politiky*, *Revue dějin socialismu* 8, 1968, č. 6, s. 817–843.

57 Jaromír DVOŘÁK, *Zdeněk Nejedlý 1878–1938 a nová česká literatura*, Olomouc 1969.

58 TÝŽ, *Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura*, Praha 1978.

59 Alexej KUSÁK, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998.

60 Michal BAUER (ed.), *II. sjezd Svazu československých spisovatelů. 22.–29. 4. 1956*, Praha 2011, s. 355. Diskusní příspěvek Z. K. Slabého. Srv. též vzpomínku Slabého in: Jiří HOLÝ (ed.), *Tato fakulta bude rudá! Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech*, Praha 2009, s. 168–169.

v roce 1953,⁶¹ postupně dospěli k pochopení, že rámec Nejedlého pojetí českých dějin je příliš úzký. Od roku 1956 bývá problematizováno, ovšem většinou aniž by zaznělo Nejedlého jméno. Pocity nastupující generace vyjádřil Zdeněk Šolle, který v roce 1963 o koncepci historie v letech dogmatického stalinismu napsal: „Sama koncepce, která nedávno ještě znamenala revoluční skok vpřed, hrozila se stát neživotným schématem, rezivou obručí rdousící život vědy.“⁶² Šolle považoval za zhoubné, že v období kultu osobnosti byl u nás „renovován duch 19. století s jeho hodnotami, mezi nimiž důležité místo zaujímal obava o ohroženou národní existenci, s průvodními nebezpečími nacionalismu, konzervativního tradicionalismu a omezeného provincialismu.“

Kritika provinciální uzavřenosti vědy představuje leitmotiv úvah o nutných změnách v historiografii a filozofii.⁶³ Dalším tématem modernizačních úvah českých vědců se stává kritika selektivního výběru tradic, k nimž se Zdeněk Nejedlý a jeho stoupenci hlásili, a z toho vyplývající idealizace určitých historických úseků a zavržení jiných. „Pokus vydávat komunisty za ‚dědice pokrokových tradic minulosti‘ musí ztroskotat proto, že nedědíme jen něco z minulosti, nýbrž dědíme minulost, celou historii jak vlastního života, tak historii celého národa, a nemůžeme si vybírat jednu část a druhou odmítat,“ psal v roce 1968 František Graus.⁶⁴ Současně zpochybnil vizi lineární, pokrokové linie vývoje národa. Zbyněk Hejda proti Grausovi namítl, že nejde o pouhé převzetí celé minulosti, ale také o její hodnocení. „Minulost není uzavřená a jednou provždy hotová. Vracíme-li se k ní, tedy tak, že skrze sebe otvíráme její smysl do budoucnosti... Smysl dějin není jednou provždy dán, vždycky znovu se tvoří.“⁶⁵ Nové úvahy se s koncepcemi, jež mohou být spojovány se jménem Zdeňka Nejedlého, střetly také v otázce stranickosti historiografie a její služebnosti komunistické straně. Například Karel Bartošek se vyslovil kriticky proti konstruování „dějin, které se nám zdají“, v nichž dobro zvítězí a prosazuje se víra

61 Josef MACEK, *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*, in: *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*, Praha 1953, s. 12. Macek kritizoval V. V. Tomka, J. Golla, T. G. Masaryka („fedroval zájmy západních imperialistů“ – s. 24), E. Beneše, J. Pekaře, J. Šustu, J. Slavíka, Arne Nováka, V. Černého, V. Chaloupeckého. Šetrnější byl k F. Palackému a vyzvedl marxistické myslitele v čele se Z. Nejedlým. Na konferenci vystoupili v podobném duchu také F. Graus či J. Kládva.

62 Zdeněk ŠOLLE, *O integrální pojetí dějin*, *Dějiny a současnost* 5, 1963, č. 11–12, s. 4.

63 Srv. Milan MACHOVEC, *Problematika dějin české filosofie*, in: *Filosofie v dějinách českého národa. Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.–17. dubna 1958*, Praha 1958, s. 25–37; Karel PICHLÍK, *Historiografie a kult osobnosti*, *Dějiny a současnost* 5, 1963, č. 8, s. 3; Bedřich LOEWENSTEIN, *Jaká je naše historiografie? Polemické poznámky na téma provincialismu*, *Dějiny a současnost* 5, 1963, č. 9, s. 9.

64 František GRAUS, *Obecný přehled českých dějin – úvod do diskuse*, in: *Lid, národ, stát v našich dějinách. Sborník materiálů z celostátního semináře, konaného ve dnech 7.–8. března 1968 na Žižkově*, Praha 1968, s. 4.

65 Zbyněk HEJDA, *Tabu v české historiografii*, *Tvář* 4, 1969, č. 4, s. 4–5.

v pokrok k lepšímu.⁶⁶ Vyjádřil přesvědčení, že „Nejedlého koncepce ‚smyslu českých dějin‘ spolutvořila režim, který se u nás formoval na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Dávala mu historický ‚smysl‘, zdůvodňovala jej minulostí, dějinami, které se zdály, spolupůsobila na to, aby se v intencích vládnoucí skupiny zdála i současnost.“⁶⁷

Koncepce Zdeňka Nejedlého nesporně ovlivnila výběr témat mladých vědců, kteří stáli na konci čtyřicátých a na počátku padesátých let na počátku své kariéry. (Šlo hlavně o témata z dějin husitství a revolučního roku 1848.) Nejedlalo se jen o historiky, jako byli Josef Macek, Václav Husa, František Graus či František Kavka. Ještě zajímavější je „stýkání a potýkání“ s Nejedlým u jiných, kteří při analýze historické materie prokázali schopnost dalekosáhlých filozofických přesahů nebo později ve filozofii našli své nejvlastnější působiště. Mám na mysli Roberta Kalivodu a především Karla Kosíka.⁶⁸ Badatelům zabývajícím se tímto mimořádným myslitelem zbývá posoudit, jaký význam pro Kosíkovy práce z šedesátých let mělo „přípravné období“ v letech padesátých. (Možná se ukáže, že má jistý význam i samo o sobě.) V jednom radikálně laděném článku z počátku padesátých let například Kosík nepřímou napadl Nejedlého tezi o výlučnosti českých demokratických a revolučních tradic a (s odkazem na Stalina a Engelse) zdůraznil význam revolučních tradic německého národa, reprezentovaných například selsko-plebejským proudem za selských válek. Ten podle Kosíka vystoupil s „komunistickými požadavky zrušení stavů a soukromého vlastnictví“.⁶⁹ Kosík postupně zaměřil pozornost na české radikální demokraty z roku 1848 (po boku dalších badatelů a editorů, například Růženy Grebeníčkové).

Je třeba připomenout, že v padesátých letech se Nejedlého koncepce českého národního hnutí v roce 1848 dočkala nebezpečného zpochybnění, byť ani v tomto případě nešlo o otevřený útok. Nejedlého žák z moskevské univerzity Ivan Ivanovič Udalcov, sovětský diplomat působící v Praze, podrobil zdrcující kritice politiku Františka Palackého i Karla Havlíčka Borovského. „V praxi pokaždé, když se vyskytla otázka: s kým jít – s lidem, nebo s monarchií, se silami demokracie, nebo s reakcí, postavit se na stranu revoluce, nebo kontrarevoluce – čeští liberálové se vždy stavěli na stranu monarchie proti revoluci a demokracii.“⁷⁰ Nejedlý se proti Udalcovovým názorům veřejně nepostavil, ale v rozmluvě na sovětském velvyslanectví vyjádřil před N. P. Firjubinem rezolutně svou nespokojenost s jeho neobjektivními

66 Karel BARTOŠEK, *Český „smysl dějin“*, Doba 1, č. 23, 12. 6. 1969, s. 9.

67 TÝŽ, *Nemocní dějinami*, tamtéž, č. 24, 19. 6. 1969, s. 9.

68 Novátorsky o počátečním období myšlenkového období K. Kosíka srv. Josef ZUMR, *Kosíkovo pojetí dějin českého myšlení 19. století*, in: Marek HRUBEC – Miroslav PAUZA – Josef ZUMR a kol., *Myslitel Karel Kosík*, Praha 2011, s. 21–31.

69 Karel KOSÍK, *Také německý lid má svou revoluční tradici*, Tvorba 19, č. 34, 23. 8. 1950, s. 810.

70 Ivan Ivanovič UDALCOV, *Rok 1848 v Čechách*, Brno 1950, 97–98.

závěry.⁷¹ Kosík a jeho druhové měli stejné východisko jako Udalcov, museli se vypořádat s negativními charakteristikami Čechů u Marxe a Engelse.⁷² Kosík přitakal i dobové kritice Masaryka, jehož představil v roce 1953 jako buržoazního kosmopolitu a povrchního eklektika.⁷³ Teprve postupně dospěl ke zpochybnění „jednou provždy objevených a nedotknutelných pravd“ v procesu poznání, který naopak má přinášet jejich neustálé ověřování a relativizaci a dodává jim nový smysl,⁷⁴ a posléze ke zjištění, že filozofie se musí rozvíjet v dialogu a konfrontaci různých proudů.⁷⁵ Pro Kosíka se stal životodárným kontakt s podněty, které přicházely z dialogu západní marxistické filozofie, z konfrontace s „fenomenologií dokonce heideggerovskou i existentialismem nejen sartrovským“.⁷⁶ Vrátil se ke studiu mladého Marxe, u něhož znovu objevil kategorie „odcizení“ či „emancipace“. Kosíkovo myšlení se tedy od počátku padesátých let vyvíjelo tak, že vstřebával podněty zvenčí a zbavoval se šolleovské „rezavé obruče“ Nejedlého koncepce. Je patrné, že již v době, kdy Kosík využíval především podnětů z českého myšlení (zejména myšlení radikálních demokratů z 19. století), byl připraven přebírat podněty nové. V roce 1958 například odmítl spojovat vizi pokroku s „nejedlovskou“ lidovostí. Pokrok v 19. století podle něho naopak narušoval patriarchálnost, neproblematičnost, prostotu a naivnost v národním společenství. Například pokrok v umění vede podle něho k subjektivismu.⁷⁷

- 71 AVPRF, f. 0138, op. 39, d. 11, p. 259, l. 3, zápis N. P. Firjubina o jednání s Nejedlým z 12. 1. 1955. Vycházím z opisu dokumentu, který mi laskavě poskytl G. P. Muraško. Nejedlý zřejmě reagoval na knihu I. I. Udalcova *Z dějin národních a politických bojů v Čechách roku 1848*, Praha 1954. Nejedlý kritická hodnocení Palackého či Havlíčka registroval. Když při diskusi o chystané velké výstavě archivních dokumentů v roce 1958 zahlédl v místnosti Zdeňka Šambergra, editora prací E. Arnolda a autora pozoruhodné úvodní studie o tomto politikovi, v níž kriticky zmínil Palackého i Havlíčka (Srv. Zdeněk ŠAMBERGER, *Radikální demokrat Emanuel Arnold, jeho význam a dílo*, in: Emanuel ARNOLD, *Sebrané spisy*, Praha 1954, s. 8), zvedl varovně ukazovák: „Jsou tu i tací, kteří neuznávají Havlíčka!“ Vycházím ze vzpomínky Z. Šambergra, kterou mi sdělil.
- 72 Karel KOSÍK, *Místo a význam radikálních demokratů v dějinách pokrokové české politiky a ideologie*, in: *Čeští radikální demokraté. Výbor politických statí*, Praha 1953, s. 25.
- 73 Tamtéž, s. 42.
- 74 TÝŽ, *Dějiny filosofie jako filosofie*, in: *Filosofie v dějinách českého národa. Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.–17. dubna 1958*, Praha 1958, s. 23.
- 75 TÝŽ, *Slovo má Karel Kosík, Orientace 3*, 1968, č. 5, s. 17. V tomto příspěvku vyjádřil Kosík lítost nad svými dřívějšími hodnoceními Masaryka.
- 76 Miloslav PETRUSEK, *Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948–1953*, in: *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference*, Praha 1999, s. 45. Srv. zejm. Karel KOSÍK, *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*, Praha 1962.
- 77 Karel KOSÍK, *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958, s. 197–198. Později obdobně žádal F. Graus přenést pozornost od „příslušníků národa“ k jednotlivým individuím, ohrožovaným

V situaci po vpádu „bratrských vojsk“ v srpnu 1968 a potlačení pokusu o reformu socialismu jako by se znovu oživily dávné schauerovské otázky po smyslu národní existence, údělu malých národů ve střední Evropě, které byly nejkultivovaněji rozvíjeny v díle Milana Kundery.⁷⁸ Dodejme ovšem, že každý takový pokus je poznamenán „obratem k subjektu“, k němuž došlo v českém myšlení šedesátých let, vždy půjde spíše o reflexi „nesnesitelné lehkosti bytí“ jednotlivých individuí než o obnovu starovlastenecké ideologie nejedlovského typu, byť ve zjitřené atmosféře se někdy objevují nečekané reminiscence nacionalistického typu (včetně kramářovského „Jsme s vámi, buďte s námi!“). Dílo Zdeňka Nejedlého však zůstává po roce 1968 spíše na okraji zájmu. V exilu a disentu (pomineme-li vzpomínky Václava Černého, jimiž jsme se v textu mnohokrát zabývali) se mihnou jen příležitostné opovrhlivé glosy o „historiku nad jiné nepovolaném“, který, „zvětšiv hříchy Palackého časů, předal záměrně zkreslenou verzi českých dějin další epoše“.⁷⁹ Studie Jaroslava Opaty, všímající si podrobněji Nejedlého interpretací Masaryka, je v tomto směru spíše výjimkou.⁸⁰ Opat se staví k Nejedlému kriticky, ale připomíná jeho pozitivní hodnocení Masaryka z dvacátých let.

V normalizační vědě téma svérázného vědce a politika, jehož příbuzní se postavili proti srpnové okupaci, příliš frekventované nebylo. Oficiální historikové zřejmě v té době vnímali bezvýhradné přihlášení k Nejedlému jako určitý problém. Václav Král celkem nepokrytě naznačil, že v Nejedlého koncepci shledává jistá „úskalí“ a „rizika“ a považuje ji za překonanou. Nejedlého dílo je podle něj „na mnoha místech poznamenáno zcela idealistickým přístupem,“⁸¹ nedostatkem třídnosti a stranickosti při hodnocení národní tradice. Nevyhovovalo mu zakořenění Nejedlého koncepce v národním ideovém světě. Místo toho chtěl Král přenést pozornost na společné zájmy a internacionalistické tradice zemí východního bloku. Nejedlého dílo podle něho nekritickým a netřídním hodnocením historických osobností „otvírá dveře nacionalistickému chápání dějin“.⁸² Hrozilo prý nebezpečí, že jeho teze budou historici „rozvíjet zpětným směrem“, na pozice buržoazního nacionalismu.⁸³ Domnívám se, že Václav Král přecenil vliv Nejedlého pojetí na historiky-revizionisty šedesátých let, v zásadě však měl pravdu

všemocnou společností. František GRAUS, *Naše živá i mrtvá minulost*, in: *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*, Praha 1968, s. 22.

78 Milan KUNDERA, *Český úděl*, Listy 1, č. 7–8, 19. 12. 1968, s. 1 a 5; TÝŽ, *Únos Západu*, 150 000 slov 4, 1985, č. 10, s. 112–119.

79 PODIVEN, *Češi v dějinách nové doby (1848–1939)*, Praha 2003, s. 72.

80 Jaroslav OPAT, *Masarykiana a jiné studie 1980–1994*, Praha 1994. Studie *Glosy ke dvěma kritikám T. G. Masaryka* byla psána na podzim 1987 a uveřejněna v lednu 1989.

81 Václav KRÁL, *Myšlenkový svět historie*, Praha 1974, s. 189. K „úskalím“ Nejedlého koncepce srv. také TÝŽ, *Historiografie, její retrospektivy a perspektivy, Soubor analytických statí*, Praha 1973, s. 158–166.

82 TÝŽ, *Myšlenkový svět historie*, Praha 1974, s. 189.

83 Tamtéž, s. 193.

v tom, že v něm byl skryt potenciál, jehož bylo možno využít k zpochybnění dogmatického stalinského myšlení, jakkoli byl v některých ohledech negován samotným Nejedlým. Je jistě pozoruhodné, že Nejedlý byl z buržoazního nacionalismu obviňován za první republiky levičáckými skupinami komunistů, v roce 1941 v Sovětském svazu a v padesátých letech znovu například Karolem Bacílkem. V sedmdesátých letech se tedy tato charakteristika znovu vrátila...

Hodnocení prací historiků a filozofů, literárních a hudebních vědců, esetiků a politologů o Zdeňku Nejedlém by vyžadovalo prostor, jemuž se autoru této monografie nedostává. Je třeba jen připomenout, že ve své činnosti za normalizace pokračoval Kabinet Zdeňka Nejedlého, byť byl personálně postižen při prověrkách a čistkách a včleněn do Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV. Tomuto pracovišti jsem dříve věnoval samostatnou studii,⁸⁴ zde se tedy pouze omezím na konstatování, že v něm od jeho vzniku v roce 1953 našly útočiště některé výjimečné osobnosti, jako byli například Jaroslav Jiránek, Josef Císařovský, Vladimír Dostál, Josef Hanzal či Petr Čornej. Pro některé z nich znamenalo toto pracoviště šanci v nepříznivé době pracovat v oboru. V Kabinetu za normalizace vznikly práce a edice, které si zachovaly svou hodnotu do dnešních dnů. Na společných akcích Kabinetu se objevovali odborníci typu Jiřího Fukače, Vladimíra Macury či Rudolfa Pečmana. Kolektiv pracovníků Kabinetu chystal k vydání rozsáhlou monografii o Zdeňku Nejedlém, která je i v nezredigované podobě (podařilo se zpracovat kapitoly do roku 1918) vynikajícím textem o tomto vědci a politikovi.

V roce 1978 se stranické vedení pokusilo využít 100. výročí narození Zdeňka Nejedlého k propagandistickým cílům, ale vznikla i řada seriózních vědeckých publikací. O deset let později však byla situace již úplně jiná. K analýze odkazu Zdeňka Nejedlého se v tu dobu odhodlaly (patrně z vnitřní potřeby) dvě mimořádné osobnosti, lišící se svými východisky a zaměřením, ale shodující se v úsilí popatřit na kontroverzního intelektuála vlastníma očima, objektivně, a vyvodit z toho určité závěry pro svou práci a život. Jména Miloslava Ransdorfa a Petra Čorneje zakončím stručný přehled milníků „druhého života“ Zdeňka Nejedlého.⁸⁵ Společenské změny otevřely nové cesty hledání.

Prošli jsme životní cestu Zdeňka Nejedlého – doslova od kolébky po hrob. Nahlédli jsme i do jeho podivuhodného „druhého života“, v němž se měnil obraz vytvářený o něm jeho příznivci i nepřáteli. Viděli jsme jej v situacích, v nichž prokázal odvalu a vykonal činy zaznamenáníhodné a čestné, ale i v rolích nepěkných. Jak to v životě bývá, statečnost je v lidech promíšena se zbabělostí, velkorysost zápolí s malicherností, přirozená touha po konání dobra a po uznání ústí nejednou v žárlivou ješitnost. Nietzscheovská touha

84 Jiří KŘEŠŤAN, *Kabinet Zdeňka Nejedlého (1953–1990)*, in: *Ústav pro českou literaturu*, Praha 2010, s. 193–215.

85 Viz Miloslav RANSDORF, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1988; Petr ČORNEJ, *Zdeněk Nejedlý a česká otázka*, *Česká literatura* 36, č. 4, 1988, s. 289–306.

podělit se o nasbíraný med moudrosti a usilovné vzpínání ke světlu mívá za následek, že kořeny se tiše noří do temných hlubin, do zla, jak jsme si to připomněli již v mottu této práce. V příběhu Zdeňka Nejedlého je tolik lidských trápení, snažení a tužeb, tolik marných nadějí a iluzí, tolik touhy po srozumění s bližními, tolik opuštěnosti, že nám jeho hledání, jakkoli svou podstatou tragické, musí být blízké bez ohledu na poklesky, jichž se on sám dopustil. Jeho jednání si většinou dokážeme nějak vysvětlit a zdůvodnit. Ne ovšem pokaždé. Není hanba říci: „Nevím.“ Básník Karel Hlaváček si kdysi povšiml, že jsou tajemná zákoutí, v nichž duše se dělí od těla a „najednou dostává upíří peruti, pod jejichž rozmachy... dává se tichounce v let“.⁸⁶ Taková zákoutí měl i Zdeněk Nejedlý. A má je i každý z nás.

Cestou politika a učence Zdeňka Nejedlého jsem se snažil kráčet krokem rozvážným a opatrným. Prošel, procítil a prožil jsem okamžiky, jež jsem si dokázal oživit. Nahlédl jsem přes obrubeň současnosti až tam dolů, na dno hluboké a potemnělé studně jedné lidské duše. A tam jsem s úlekem zahlédl odlesk vlastní tváře.

Neboť jsem Zdeněk Nejedlý.